

Köves Margit*

KAZINCZYRÓL ÉS A MAGYAR NYELVÚJÍTÁSRÓL

„nékem az emberiség, s Pest s Buda tája hazám.”

1. A nyelvújítás – a nyelv újjászületésének kérdése – Indiában sűrű érzelmi töltéssel telítődő kérdés, itt az anyanyelv, nemzeti nyelv, nemzetközi nyelv kérdése körül, egy-egy dialektus hivatalos nyelvként történő elismertetése körül könnyen forrongás alakulhat ki. A nyelv ügye itt is más viták, harcok helyettesítésére szolgál. A magyar és az indiai, hindi, bengáli, kannada stb. nyelvújítás céljai (a nyelv elismertetése, az egységes nyelv megteremtése, stílusújítás) hasonlóak, de eltérő történeti, esztétikai, politikai tényezőkhez kötődnek. Ugyanakkor a hindi nyelvújítás az angol neoklasszicizmus sok jellemzőjéhez kapcsolódik, a magyar nyelvújítás a német filozófiára, nyelvtudományra (Adelungra, Herderre, Kantra) és a német irodalomra hivatkozik (Klopstockra, Goethére, Schillerre).

2. Magyarország a tizennyolcadik században Indiához hasonlóan soknemzetiségű állam volt, a magyarok, közel négy millióan, a legnépesebb csoportnak számítottak, és a Habsburg Birodalomban a népesség számát tekintve a németek után következtek: csehekkel, szerbekkel, szlovákokkal, románokkal, horvátokkal és más kisebb etnikai csoportokkal, örményekkel, bulgárokkal, görögökkel, franciákkal és spanyolokkal éltek együtt (Kosáry 1987: 17).

2.1. A nyelvújítás hosszú évszázadok háborúi, a török hódoltság és a Rákóczi-szabadságharcot kiváltó belső elégedetlenség, az osztrák–porosz hétéves háborút követő viszonylagos társadalmi békével egy időben indult meg, amikor a polgári fejlődés, nemzeti művelődés és a nyelv kérdése összekapcsolódott; Szerb Antal szavaival: „Ekkor alakul át az állam hatalomállamból kultúrállammá. A kultúrállam éltetője az államnyelv” (Szerb 1993: 504). A nyelv megújulásának kérdése a felvilágosodás eszméivel kapcsolódott össze Magyarországon, a klasszicizmus esztétikai és etikai mintaképeivel, nyelvi ideáljaival, az ésszerűséggel és a közérthetőséggel.

* Köves Margit, PhD, Delhi Egyetem, mkoves@gmail.com

gel. Bessenyei György, Mária Terézia 1760-ban felállított magyar testőrségének tagja a magyar elsőbbségét a latinnal szemben az angolok és a franciák példájával hangsúlyozza, egy nemzet felemelkedését az anyanyelv „tudóssá, nagygyá” tétele biztosítja. A *Magyarság* című röpiratában (1778) írja, hogy „Szent István óta deákul ír a nemzet, s mire ment benne a tudomány? ...” (Bessenyei 1993: 36). A magyar felvilágosodást Bessenyei *Ágis tragédiája* című verses drámája (1772) megjelenésétől számítjuk. Kazinczy fordításainak bevezetőjében írja 1790-ben „nyelvünk megtartása s elterjesztése nélkül hazánkban is mindég idegenek leszünk, és a nemzet nem különös nemzet, hanem csak kolónia lesz” (Kazinczy 1790).

2.2. Az indiai, hindi nyelv megújulását az 1800-ban a kolkattai Fort Williams College-ban oktató és ott a nyelvi kutatásokat megszervező John Gilchristhez, az angol nyelvi oktatást sürgető Macaulay jegyzékhez (1835) és az ehhez fűződő rendelethez, Siva Prasad hindi nyelv használatát sürgető emlékiratához (1868), majd a Hunter Bizottság (1884) és MacDonnell (1900) a hindi hivatalos használatát eldöntő rendeletéhez kötjük. Ezek a rendeletek, határozatok olyan társadalmi, közösségi dinamikát mozgattak meg, amelyekben a vallás (hindu vallás-hindi nyelv, dévanagari írás, mohamedán vallás–urdu nyelv, arab betűs írás), valamint a kaszt és alkaszt játszottak fontos szerepet (Rai 2001: 8–9).

2.3. A magyar nyelvújításnak II. József (1780–1790) nyelvtörvénye (1782), adott igazi lendületet. A rendelet a Habsburg birodalom teljes területén a németet jelölte meg hivatalos nyelvként, a németet kötelezővé tette a központi és városi hivatalokban, az iskolákban és a középiskolákban. A magyar nyelv „fejletlensége” döntő érv volt a rendelet kiadásakor, de a magyar nemesség nem a magyar, hanem a latin hivatalos nyelvért küzdött. Macaulay jegyzékének hatása, amely az angolt teszi az indiai felsőoktatás nyelvévé hasonló volt II. József nyelvrendeletéhez; a vernakuláris nyelvek fejlesztése helyett sokan a szanszkritot és a perzsát helyezték előtérbe. Kazinczy 1790-ben egy levelében szintén azt írja, hogy

(1) „Ha a deák nyelvet vesszük elő: úgy örökösen bészárjuk a tudományok elterjedése előtt az utat. Egészen a retorikáig, azaz életünknek csaknem fele részéig azt a nyomorúlt konyhai deákságot tanúlnánk egyedül, amelyet ekkoráig oskoláinkban és oskoláinkon kívül hallottunk, s nem lesz időnk *valóságoknak* tanulására.” (Szauder: 20. levél)

2.4. Bessenyei *Magyarság* című röpiratából látható, hogy magyar nyelvújítási javaslatok születtek már a nyelvrendelet előtt, de a nyelvrendelet váltotta ki a magyar megújítására, a szókincs bővítésére, a nyelvi stílus átalakítására, a standard kidolgozására s a reform politikai céljára – a magyar mint hivatalos nyelv bevezetésére – mozgósító energiát.

2.5. A Római Birodalom bukása után a latin nyelv még hosszú ideig fennmaradt Európában mint a vallás, a jog, a filozófia, tudomány és az irodalom nyelve, annak

ellenére, hogy mindenhol kialakultak a latin helyi nyelvekkel ötvözött variációi, a latin „vernakularizációja”. A folyamat része volt a latin ábécé alkalmazása a helyi nyelvek hangjaira, amihez társult az egyház toleranciája abban, hogy az írást ne csak a vallásos, hanem a világi, szóbeli irodalom lejegyzésére is alkalmazzák. A latin a kozmopolitizmus nyelve volt az egyetemeken, a kereskedelem nemzetközi kapcsolataiban, a magyar kis- és középnemesség a hivatalokban használta. A 17. században a magyar nyelv egyre inkább a jobbágyság és a parasztság nyelve lett, Erdélyben és Horvátországban ebben az időszakban horvátul és románul beszéltek a magyarral együtt (Bojtár 2008: 50). A kép pedig még összetettebbé vált a 18. században, amikor a főnemesség franciára és németre váltott, a latin pedig a köznemesség „elundokított” nyelvévé vált, ami Kazinczy szerint a tizennyolcadik században Magyarországon „a szükséges ismereteknek elterjedését nemcsak elő nem segíli, hanem azt egyenesen gátolja”. (Kazinczy)

2.6. Sheldon Pollock a latin terjedését, kultuszát, viszonyát a helyi nyelvekhez az írott szanszkrit bevezetésével és elterjedésével hasonlítja össze Délkelet-Ázsiában (az i. e. 3. században). Elemzése szerint a szanszkrit a latinhoz hasonlóan a kozmopolitizmus nyelvének szerepét töltötte be. Pollock leírja azt a folyamatot, amelyben a szanszkrit i. e. 1000 körül a védikus liturgia és az ehhez kapcsolódó tudományok nyelveként szolgált, és ismerete a társadalom bizonyos rétegeire korlátozódott. Időszámításunk kezdetén a szanszkrit szerepe kibővült és királyi udvarok költészetének nyelvévé vált (Pollock 2009: 39).

2.7. Pollock, aki egyben a kannada nyelv szakértője, elhatárolja azt az időszakot a kannada nyelv történetében, amikor a kannadát még a gudzsarátival és a marathi nyelvekkel együtt használták, de már különvált tőlük az emberek életvilágában, az írott kannada nyelv igénye nélkül (Pollock 2009: 20–24). Kazinczy a *Pályám emlékezetében* hasonló állapotot ír le Eperjesen, a mai Szlovákiában 1781-ben, ahol társadalmi rétegtől függően négy nyelvet beszéltek: a földbirtokos nemesség magyarul, a jogászok, papok és diákok latinul, a polgárok németül és mindenki használta a szlovákot. A szlovákot ekkor még a szláv nyelvek egy dialektusának tekintették és az írásbeliség kidolgozására csak az elkövetkező években került sor, vagyis helyzete a hivatalos elismertség szempontjából a kannada helyzetére hasonlít.

2.8. A felvilágosodás eszmevilága és kultúrája Franciaországból Bécsen keresztül terjedt, s észre és tapasztalatra támaszkodó gondolatvilága, a magyar nyelvi megújulás, a felvilágosodás polgári programja az *Ágis tragédiájában* jelentkezett először. A darabban az uralkodói hatalom értelmezése a lélekfogalom összetettségével kapcsolódik össze. Voltaire *Értekezése a türelmességről* a protestáns Jean Calas halála a vallási türelmetlenség elemzéséhez kapcsolódik, s ehhez Voltaire-nél a kelet, elsősorban a kínaiak vallási türelmének a csodálata járul (Voltaire 1991: 325–327). Voltaire *Candide*-ja és Samuel Johnson, *Rasselas* a a Kelet és Afrika újfajta megközelítését mutatja. Kazinczynál a felvilágosodás gondolatvilága a szabadkőművesség eszméiben jelentkezett, ahogy egy levelében írja „a szabadkőműves-

ség” és „Voltaire, Rousseau, Helvetius” „adnak pajzst a balomba, jobbomba kardot, lábaimra szárnyakat” (Szauder: 22).

3. A bengáli reneszánsz mozgalma a tizenkilencedik században sokat köszönhet a voltaire-iánus gondolatoknak, amely szerint „A természet egységet formál, mindenhol néhány változtathatatlan elvet teremt: így az alap ugyanaz mindenhol, és a kultúra gyümölcsei változóak” (idézi Kopf: 23). Raja Rammohan Roy (1772–1833), a bengáli reneszánsz meghatározó alakja, kinek szellemi arculatát egyrészt William Jones és az indo-európai nyelvcsalád felfedezése, másrészt a tizennyolcadik századi racionalizmus, voltaireianizmus határozta meg. Roy a felvilágosodás eszmevilágát a hindu vallás szellemével próbálta összeegyeztetni a *Vedanta Sutra* című modernizált vallási alapkönyvében. Bharatendu a hindi nyelvet a hindu vallással kapcsolja össze, a küzdelmet a hindi nyelvért vallási célként is megfogalmazza (Dalmia 1997: 146–221). Kazinczy valláskritikájában is láthatjuk az egységesítés elvét.

3.1. Kazinczy a *Pályám emlékezetében* gyermekkorának, szellemi indíttatásának és pályakezdésének képét alkotta meg, befejezésében az otthon harmóniájával a haza iránti „rettegését” állja szembe (Kazinczy 1979). A mű az otthon és a nagyvilág együttesét, kettősséget mutatja be, azt a szenvedélybe átsapó vonzalmat, ami Kazinczyt az anyanyelv korai elsajátítása mellett, az idegen nyelvekhez és kultúrákhoz fűzte. Ez a kettősség sajátosan cseng össze Rabindranath Tagore 1915-ben kiadott regényének címével *The Home and the World*, mely az otthon és a nagyvilág közötti feszültségről, a politikai részvétel egyéni és közösségi kockázatáról szól. Kazinczyt 1794 decemberében tartóztatták le azzal a váddal, hogy részt vett a Martinovics-összeesküvésben. A halálos ítélet után egyike volt annak a tizenegy vádlottnak, akinek megkegyelmeztek, és 1801-ben szabadult. Az 1828-ban írt *Fogságom naplója* visszatekintés a harmincöt évvel korábbi történelmi eseményre. A *Fogságom naplóját* olvasva érezhető, hogy a vádlottak viselkedése, az öröktől kapott hírek Kazinczy későbbi meglátásai, szimpátiái és azonosulásai vetületében keletkeztek. Jakobinus meggyőződését 1828-ra szkeptikus belátás váltotta fel, és ez érezhető az áruló szervező, Martinovics Ignác, vagy Verseghy Ferenc szatirikus jellemzésében (Kazinczy).

3.2. 1811-ben és 1817-ben a megváltozott politikai helyzetben nem csak a magyar nyelvnek tett 1805 engedményeket fenyegette veszély, hanem a magyar alkotmányt is (Szekfű 1926: 63–104., Miskolczi 2009: 36). Kazinczy látta, hogy ebben a helyzetben az irodalomszervezés és az irodalom marad számára a nyilvánosság területe. Körülményei között ez is a bátorság megnyilvánulása volt, hiszen volt olyan levelezője (Batsányi), aki válaszelevelében figyelmeztette, hogy az „okosság” azt javasolja, hogy „a világnak figyelmetességét magunkra ne vonjuk” (Szauder 34. levél).

3.3. A *Pályám emlékezetében* és a *Fogságom naplójában* Kazinczy a „szellem emberének” formálódását írja le, iskolái, felügyelői munkája, illetve a fogság megpróbáltatásai során. A *Pályám emlékezetének* fordulópontja, amikor pataki tanára, Szentgyörgyi István vallási kételyeire válaszul azt feleli, hogy „leld fel, amit keressz s

fel fogod, ha tiszta elmével fogod” (Kazinczy). A művészetek, irodalom, a nyelv és a vallás világában az értékkeresés volt jellemző szellemi alakulására. A *Pályám emlékezetének* egyik jellemzője, hogy művészeti iránti vonzalmának, lelkesedésének novellisztikus megformálása kalandként hat, így látogatása nagybátyjával a bécsi Belvedereben, Van-Dyck hatása, vagy a látogatás Weingand könyvesboltjába, ahol Wieland műveit veszi meg, s addig olvassa őket, amíg „végre” megérti. Nem elfogult a magyar vonatkozású dolgok iránt „nekem több vala most az olasz iskola, mint az alföldiek játékos darabjai”. A *Pályám emlékezetében* Kazinczy felidéz egy Mozart koncertet is 1786-ban. Ezek az események úgy hatnak rá „mint a szerelmes ifjúra” „a megpillantott s egyszerre el is tűnt lány”, s keresi azokat a helyzeteket, melyekben megismételheti a szellemi életnek ezeket az élményeit.

3.4. Dienes Dénes Szentgyörgyi filozófiai ismereteiről és Kazinczyra tett hatásáról szólva kiemeli, hogy Szentgyörgyi elsősorban Christian Wolff (1679–1754) nézeteinek hatása alatt állt, ami a teológiai racionalizmus értelmében azt kívánta, hogy a hívők gondolkodni merjenek (Dienes). Ebben a helyzetben a „szellem embere” a valláshoz a művész és gondolkodó elvárásaival közeledett. Kazinczy gondolkodására nagy hatással volt Sipos Pál (1759–1816), akivel akkor ismerkedett meg, amikor Sipos matematikát és fizikát tanított Sárospatakon. Sipossal a filozófia kérdéseit vitatja meg, például a „vulgus ész” és a „fentebb valóságú ész” közötti ellentétet (ami Kant „praktischer Vernunft” és a „reiner Vernunft” meghatározására utal) (Szauder 84. levél).

3.5. Kazinczy protestáns családból származott, de anyai nagyapja katolikus volt, s ez és a protestáns hitűek iránti kedvezőtlen megkülönböztetés, valamint a protestáns közösség szerveződése végigvonul a *Pályám emlékezetén*. Kazinczy diákévei alatt „belé csömörlött” a teológiába. Kölcseynek beszámol Tóth Ferenc, pápai professzorral folytatott teológiai vitájáról, amelyben Luther érdemeit elismerve azt vallja, hogy „Luther nélkül, mondtam, a keresztyén vallás is *szívnek és imaginátió-nak* szép vallása fogott volna lenni” és a katolicizmusnak tulajdonítja „az elsőséget, aki poltolékul muzsikát, festést, architektúrát ad” (Szauder 116. levél). Értékelése szerint a protestantizmus elszegényedett a katolikus vallás kínálta zene, építészet nélkül.

3.6. A *vallástalan* című töredékben, 1786-ban megkülönbözteti a „vakhite” elhagyó „eszteleneket”, akik újabb tévedések áldozatai, és egy világosságon alapuló vallástalanságról ír. Ennek a gondolatnak több értelmezési lehetőséget nyújt *Prof. Sipos Pálhoz* írt verse 1812-ben, amelyben a manicheizmusra hivatkozva kétféle istenről ír, a világosság és a sötétség istenéről; a világosság istene, akit az olvasó a felvilágosodással azonosít, egyben az ész istene is „szelíd s jóltevő szeret/ Segélni”, a másik isten csak megtévesztésül öltözik fénybe (Kazinczy). Kazinczy a természetes vallás híve, a *Pályám emlékezetében* vallomást tesz hitéről

(2) „...engem sem boldog, sem boldogtalan napjaimban sohasem hagyta el még theodicaei szent hitem; az mélyen lakik lelkemben-e, képzeletemben-e vagy idegeimben, nem tudom, és nem kérdem.”

3.7. Kazinczy nyelvművelési munkássága szorosan fűződik nyelv- és irodalom-szemléletéhez, s összekapcsolódik a költői-írói vezető szereppel, amely a század végén kovácsolódik ki és a magyar irodalom jellemzője marad a következő két évszázadban. E szerint a költészet testesíti meg a nemzet leglényegesebb értékeit, s a költők akár a nemzet vezetésére is hivatottak (Margócsy 1997: 371).

3.8. Kazinczy fogsága előtt a nyelv bővítésén munkálkodott, elsősorban a tudományok és a közélet magyar nyelvi szókincsén és frazeológiáján, szerkesztőként és irodalmi fordításokon keresztül. Korai levelezéséből már kitűnik, hogy vezető, szervezői képességei vannak, amellet, hogy kapcsolatai kiterjedtek, „legfőbb gyönyörűségemet a barátságban találok.”, s hogy kapcsolatait utazásai során személyes találkozásokkal erősíti meg (Szauder 3. levél). Barátaival is az újabb munkákat, fordításokat beszéli meg, sajátos, könnyed stílusban, jó jellemábrázoló erővel, ami *Pályám emlékezetében* és a *Fogságom naplójában* is leköti az olvasót. Saját irodalom iránti érdeklődését „nevelkedő”, munkát igénylő tehetségként értékeli. Pártfogóját, Prónay Lászlót, Csanád megye főispánját az írók, költők támogatására, egy magyar szintársulat felállítására kéri. Magyar vándorszínházak már a tizennyolcadik században voltak, 1790-ben megalakul az első magyar szintársulat Kelemen László vezetésével. Kazinczy Shakespeare, Goethe, Lessing fordításainak előszavában, a nyelv és a nemzet megújulásáról ír:

(3) „...ki ne fakadozzon örömsikoltozásra, midőn elroncsolt, eltaposott nemzetünk ismét felemeli a porból fejét, és visszavéven nyelvét, ruháját és szokásait, az lesz, amik dicső eleink voltak”.

3.9. Bessenyei és Kazinczy sürgette “a tudós magyar társaság” felállítását mint a nyelv megújulásának legfontosabb intézményét, de a Magyar Tudományos Akadémiát Széchenyi István csak 1825-ben alapította meg. Széchenyi Ferenc 1802-ben alapította Nemzeti Múzeumot, amelynek része volt a Nemzeti Könyvtár is. A közélet nyelvi megújulásának legfontosabb eszközei az újságok és a folyóiratok voltak és Kazinczy Batsányival és Baróttal a *Magyar Museum* (1788–1793) című folyóiratban dolgozott szerkesztőként, majd 1789-ben megalapította az *Orpheus* című folyóiratot (1789-1790), ahol egyedüli szerkesztőként több döntési lehetősége volt. Harischandra Bharatendu a nyelv megújítása legfontosabb eszközeként hindi nyelvű újságokat és folyóiratokat szerkesztett, a leghosszabb ideig a *Kavivachan Sudha* és a *Harischandra Patrika* folyóiratokat sikerült fenntartania (Dalmia 1997: 146–221).

4. Kazinczy a Gessner fordítások előszavában „a nyelv szűk voltát” „hamis vádnak” ítéli, de azt javasolja, hogy ahol káros, ne erőltessék a fordítók a magyar szavakat, illesszék be az idegen eredetűeket. Sonnenfels *Adolphs gesammelte Briefe* című

munkáját *Bácsmegyei gyötrelmei* címen Kazinczy kétszer is, fogsága előtt és fogsága után is lefordította. A *Bácsmegyeiben* néhány idegen szó megtartása miatt szabadkozik, ezt a magyar személynevek használatával igyekszik jóvátenni. Bharatendu bengálból és angolról fordított, a műveket szabadon szerkesztette vagy írta át. Shakespeare *Velencei kalmár* fordítása a színpadon is sikeres volt.

4.1. A nyelv modernizálása különböző területeken szükségessé tette a szakszókincs kialakítását, s 1790-ben, a nyelvrendelet visszavonása után Kazinczy a magyar bevezetését javasolja az iskolában. Javaslatát azzal támasztja alá, hogy bizonyos területen már elkészült a szakszókincs, az építészet területén Révaira, a természettudomány területén Novákra, a történelemtudomány területén P. Leo Maria Szaiczra hivatkozik, de korszerű tankönyvek csak az 1840-es években készültek (Szauder 11. levél; Szekfű 1926: 195).

4.2. A börtönévek után Kazinczy nézetei börtönbeli olvasmányai, a német neoklasszicizmus tanulmányozása, Goethe, Lessing, Wieland és Winckelmann művei, Herder és Jenisch nyelvészeti munkái nagy hatást tesznek rá, esztétikai, nyelvészeti és nyelvművelő nézeteik befolyásolták. Megerősödik meggyőződése az irodalom szerepéről a nyelvművelésben, s ezt a német írók példáján keresztül világítja meg:

(4) „Mi leve a németek göröngyös nyelvekből, amiolta Klopstock, Wieland, Ramler, Schiller és Goethe, ... azt nézik, hogy neológizmusok mint bővítheti, szépítheti nyelveket!” (Szauder 67. levél)

A német klasszikához hasonlóan Kazinczy figyelmet fordít a műfajok, a stíluszintek elkülönítésére. Úgy érzi, hogy a külföldi minták, például a versformák követése ösztönzik a nyelvet. Kazinczy ekkor az átláthatóság, a jóhangzás, a műfaji stíluszintek betartásának követelményét emeli ki a klasszikus stilisztika, a felvilágosodás kultúrájának megfelelően. Bharatendu három szintre különíti el a hindi nyelvet: 1. a hétköznapi, az otthon nyelve, 2. a költészet nyelve, 3. a próza nyelve.

4.3. Kazinczy fogsága után a magyar nyugati eredete mellett áll ki, vagyis nyugati mintát kell követnie, a debreceniekkel szemben, akik a keleti nyelv érvével belső, magyar mintákat ismertek csak el. A német irodalom fejlődésére hivatkozik, s ezzel indokolja a fordítás elsőbbségét:

(5) „Én többet használok azzal, ha Emilia Galottit a legnagyobb gondal adom a nemzetnek, mintha egy silány originált faragok. Remek originált írni nem nekünk adatott, hanem unokáinknak fog adatni.” (Szauder 67. levél)

Kazinczy olvasmányainak, táguló műveltségének, ízlése határainak megfelelően változtatta viszonyát ezekhez az elvekhez (Csetri 1990: 48–49). Fáy András verseit éppen az eredetiségükért dicséri, még akkor is, ha ezt követően ugyanabban a levélben szemére hányja helyesírását és Révai nyelvtanát ajánlja a magyar helyesírás megtanulására (Szauder 66. levél). A nyelvújítás munkája folytatódik: szóképzéssel, szóösszetételekkel, elvonásokkal hoztak létre új szavakat,

4.4. A tübingeni Cotta-könyvkereskedés pályázatát 1807-ben hirdették meg, az osztrák belügyi megbízottak, Hager és Baldacci államérdeknek tekintették, hogy megismerjék a hivatalos magyar nyelv ügyét ellenző értelmiségiek tudományos érvelését és indokokhoz jussanak meggátolására (Szekfű 1926: 62–73, 304–305). Kazinczy 1808-ban nyújtotta be a *Tübingeni pályaművet*, amely magyarul csak töredékben maradt fenn, tükrözi Kazinczy képét a magyar nyelv állapotáról a tizenkilencedik század első évtizedében, egyben tájékozottságát, politikai éleslátását. Annak ellenére, hogy a hirdetés módjából nem tudhatott a pályázat igazi hátteréről, a bevezetésben „megtévedésnek” vagy „ravaszkodásnak” nyilvánítja a kérdést, amelyben „a neveletlen” szövegező „a német nyelvnek köz auctoritást tulajdonít”. Az idegen nyelv használatát szellemesen Caligula rendelkezéseihez hasonlítja: „Ki magas oszlopokra függeszteté rendeléseit, honnan azokat senki sem olvashatta.” A demokratikus politikai kultúra értelmezését vezeti be azzal, hogy az ország polgárai számára közérthető rendelkezéseket kíván. A három kérdés külön felvetése a 1. kívánt polgári nyelvről; 2. a nemzetiségek érdekeiről; 3. a magyar nyelv fejlettségi szintjéről, az összefoglalás a magyar irodalmi hagyományról, Kazinczy áttekintését mutatja.

4.5. Kazinczy a *Tübingeni Pályaműben* kiemeli a patriotizmus és a kozmopolitizmus összetartozását, s a magyar „polgári nyelvvé emelésének” jogosságát. Említi az összehasonlítás szükségességét a többi nyelvvel, hasonlóan a *Mi nyelvünk* című verséhez, ahol a magyart a göröghöz, franciához, némethez, olaszhoz és lengyelhez hasonlítja. A magyar vers modernizációja Kazinczy célja, s ennek kedvéért vezeti be a szonettet, és javasolja a szonett írást tanítványainak és barátainak is, *A Sonetto műzsájában* a szonettet a menüettel társítja. A *Mi nyelvünk* második részében, a magyar leírásában háromféle mozgást idéz fel: „szaladva, szökelve, sikamva.” S ez szintén táncot idéz fel. *A Magyar verselésnek négy nemeiről* esszéjében a szonetról Herdert idézi, aki szerint csak barbár fülek nem érzik a szonettformának a zenéjét.

4.6. Csokonai munkája, értékelése és halála körül bontakozott ki Árkádia-pör, az első folyóiratvita a magyar irodalomban, ami Kazinczyt a támadások keresztüzébe helyezte. Kazinczy levelezése mutatja, hogy a kilencvenes években Csokonait könyvekkel és tanácsokkal látta el és segített neki bekapcsolódnia az irodalmi életbe. Csokonai halála után a költő sírfeliratában a Kazinczy által javasolt, „Árkádiában éltem én is” az *Arcadia* szó adott okot az összecsapásra. A vita a magyar irodalomban a modernség és hagyomány, a konvenció és ízlés szembenállását jelképezte, Kazinczy megfogalmazásában a „kozmpolitizmus” és „provincializmus” vitája volt. Kazinczy után modern magyar költők gyakran hivatkoznak a „debreceni szellemre”, ami nem enged a változásoknak. Kazinczy értelmezésében a kozmopolitizmusnak a mai értelmezéstől eltérő színezete van „Bujjon el az a patrióta, aki nem kozmopolita egyszersmind” (Szauder 68. levél). Kazinczy Csokonai megítélésében klasszicista ízlésszempontokra támaszkodott, egyes verseit zseniálisnak tartotta („a Lepéhez, Reményhez, és a Szemrehányás”), másokat durvának tart a művek tónusa

és a műfaj keveredése miatt. Csokonai kiadásában a műveket átíró kiadói gyakorlatot támogatta, ezt a gyakorlatot említi és erősíti bírálataiban, Dayka és Kisfaludy műveinek kiadásában.

4.7. A Csokonai-vitában kibontakozó ellentéteket a *Tövissek és Virágok* epigrammaiban bontotta ki tovább, ahol a cím – gyakorlatra és eszményre, régire és újra, közönségesre (durvára) és kifinomultra, természetre és művészetre utal. Az epigrammák az ellentéteket fejezik ki, amelyek egy mondatra, egy sorra, vagy felsorra terjednek, például a *Himfy*, vagy a *Kész írók* című epigrammája. A *Misoxenia* című epigrammájában az első sorban „Jó nem kell, ha nem nemzeted adja”, a „misoxeniát”, az idegengyűlöletet mutatja be, második sorban, „ , Pest ” a költő állásfoglalását, ami az ellentétes a Kazinczy által megfogalmazott kozmopolitizmus fogalommal. Kazinczy értékelésében Pestet és pesti íróbarátait, Szemere Pált, Horvát Istvánt, Vitkovics Mihályt a patriotizmus és kozmopolitizmus keveréke jellemezte, a nemzet emberiségben feloldódó fogalmában.

4.8. 1813-ban megjelent a Kazinczy ellen irányított pamflet, a *Mondolat*, amelyet szatirikus éllel állítottak össze Kazinczy munkáiból. A pamflet hatása volt, hogy újítás és hagyomány, neológia és az ortológia kérdéseire sokkal tudatosabban közlítették a fiatalok. Kazinczy két követője, Kölcsey és Szemere megírta a választ, *Felelet a Mondolatra*, mely a *Mondolat*nál sokkal színvonalasabb és erőteljesebb volt. Kazinczy 1819-ben összefoglalta a vitát az *Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél* című írásában. A szélsőségeket Kazinczy „a *különbözés egységével* (concordia discors)”, a szellemi és esztétikai élmények sokféleségének befogadásával, a szépirodalom elsőbbségével egyeztetette a nyelvtan felett; az ortológusokkal szemben ezt úgy foglalta össze, hogy az ortológusok számára „az író nem ura, hanem őrje, sőt szolgálja a nyelvnek”.

5. Összefoglalás

Kazinczy egyéniségének és munkásságának azokat az elemeit emeltem ki, amelyek a közélet, a politika, a kultúra, a vallás, a társadalmi együttélés területére vonatkoznak. Ezekben a szférákban Kazinczy klasszikus értékei, politikai érzéke irányítja világszemléletét; a magyar nyelv fontosságát úgy illesztette a klasszikus értékvilágba, hogy ez harmonikus összhangban volt más kultúrák iránti fogékonyságával. Az indiai nyelvújítók munkássága (elsősorban Harischandra Bharatendué, akit Kazinczy összefüggésében csak futólag említettem meg) hasonlóan sokrétű életvilágot fednek le, amelyben a nyelv megújulása egész kulturális közösség felemelkedését szolgálja.

Irodalom

Bessenyei György 1993. *Magyarság*. In: Sík Eszter (szerk.): *Felvilágosodás és romantika a magyar irodalomban*. Holnap kiadó, Budapest.

- Bojtár Endre 2008. „Hazát és népet álmodánk...”, *Felvilágosodás és romantika a közép- és kelet-európai irodalmakban*. Typotex, Budapest.
- Csetri Lajos 1990. *Egység vagy különbözőség? Nyelv és irodalomszemlélet a felvilágosodás korában*. Budapest.
- Dalmia, Vasudha 1977. *The Nationalization of Hindu Traditions, Bharatendu Hari-schandra and Nineteenth Century Banaras*. OUP, Delhi.
- Dienes Dénes: *Szentgyörgyi István pataki tanár, mint Kazinczy Ferenc vallásosságának lebeteséges formálója*. <http://www.rgy.hu/dienes.htm>
- Kazinczy Ferenc *Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok*. (Szerk.: Szauder Mária). Budapest. <http://www.mek.sk/07000/07016/html/>
- Kopf, David 1969. *British Orientalism and the Bengal Renaissance, The Dynamics of Indian Modernization 1773–1835*. K. L. Mukhopadhyay, Calcutta.
- Kosáry Domokos 1987. *Culture and Society in Eighteenth Century Hungary*. Corvina, Budapest.
- Margócsy István (szerk.) 1993. *A magyar romantika, Válogatás*. Unikornis Kiadó, Budapest.
- Miskolczi Ambrus 2009. *Kazinczy Ferenc, a politikus*. http://www.kommentar.info.hu/miskolczi_ambrus_kazinczy_ferenc_a_politikus.pdf
- Pollock, Sheldon 2009. *The Language of the Gods in the World of Men. Sanskrit, Culture, and Power in Premodern India*. Permanent Black., New Delhi.
- Rai, Alok 2001. *Hindi Nationalism*. Orient Longman, New Delhi.
- Szauder Mária (szerk.) *Kazinczy Ferenc Levelek* <http://mek.oszk.hu/05600/05606/html/>
- Szekfű Gyula 1926. *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez (1790–1848)*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
- Szerb Antal 1993. *A felújulás szellemi okai: a felvilágosodás*. In: Sík Eszter (szerk.): *Felvilágosodás és romantika a magyar irodalomban*. Holnap kiadó, Budapest.